

واکاوی رعایت حقوق والدین و آثار تربیتی - معنوی آن در جامعه

از منظر قرآن و صحیفه سجادیه

عوضعلی میرزایی^۱

چکیده

فرهنگ رعایت حقوق والدین و آثار تربیتی - معنوی آن در جامعه از منظر قرآن و صحیفه و سجادیه در این تحقیق بررسی شده تا جوابی برای این سؤال فراهم شود که در منابع اسلامی چه حقوقی برای والدین در نظر گرفته شده و رعایت آن حقوق چه آثار تربیتی و معنوی برای بهبود فرهنگ جامعه و خانواده می‌تواند داشته باشد؟ برجسته‌سازی عظمت والدین نهادینه شدن آموزه‌های اخلاقی و معنوی قرآن کریم در خانواده و جامعه اسلامی، هدف این تحقیق است؛ تحقیقی که با روش توصیفی و تحلیلی صورت گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عالی‌ترین آموزه اخلاقی و بارزترین منشور حقوق بشر تحت عنوان حقوق والدین در قرآن و بیان اهل بیت^(ع) به نمایش گذاشته شده است. خداوند حقوق والدین را در کنار توحید که بالاترین هدف ادیان الهی است، بیان کرده و از آنجا که والدین واسطه فیض الهی به فرزندان هستند و رضای خدا درگرو رضای ایشان است، از این رو لازم است که حقوق آن‌ها را بشناسیم و در برآوردن آن بکوشیم؛ زیرا برآوردن حقوق والدین جز از طریق آشنایی با حقوق ایشان امکان ندارد. از این رو بهترین راه شناخت حقوق والدین در قرآن کریم و ادعیه معصومین^(ع) خصوصاً در صحیفه سجادیه و رساله حقوق آن امام همام؛ زیرا حضرات معصومین نکاتی ریز معنوی را نسبت به حقوق والدین متذکر شده‌اند که از جای دیگر به راحتی قابل شناسایی نیست.

کلیدواژه‌ها: حقوق والدین، تواضع، سپاسگزاری از والدین، صحیفه سجادیه، برخورد کریمانه با والدین.

۱. گروه کلام اسلامی، مجتمع آموزش عالی حکمت و مطالعات ادیان، جامعه المصطفی العالمیه، غزنی، افغانستان.

ایمیل: mirzaeiewazali@gmail.com

مقدمه

با پیشرفت صنعت و گسترش اینترنت، جهان به دهکده‌ای تبدیل شده است که زمینه آسایش و راحتی انسان‌ها در اثر پیدایش ابزار و آلات پیش رفته و مدرن فراهم شده و هم ارتباطات و تأثیرگذاری‌ها و تأثیرپذیری‌ها آسان و فراوان شده است. این دو مسئله، ممکن است در برخی از جوامع و خانواده‌ها، پیامدهای منفی داشته باشد و باعث کم‌توجهی یا بی‌توجهی فرزندان نسبت به والدین شود که چنین چیزی نه موردپذیرش عقل است و نه موردپذیرش شرع. فرهنگ خانه سالمندان سازی برآیند نوع تفکر به زندگی امروزی است. در اسلام بر رعایت حقوق والدین تأکید زیادی شده که خود بیانگر اهمیت اخلاقی و تربیتی این امر در خانواده و جامعه است. در تعدادی از آیات قرآن، مسئله احترام به والدین بعد از توحید و باور به وحدانیت خداوند ذکر شده است. رعایت حقوق والدین، بر پایه شناخت منزلت معنوی آنان استوار است. بنابراین اگر شناخت مقام والای والدین برای فرزندان میسر گردد، رعایت حقوق آنان نیز محقق خواهد شد و اگر روحیه شناخت مقام والدین و رعایت حقوق آنان در خانواده‌های مسلمان و پیروان قرآن نهادینه گردد، باعث پیدایش و به وجود آمدن نسل اخلاق‌مداری خواهد شد که نتایج کلان این اخلاق‌مداری و اهمیت دادن به حقوق دیگران، وارد عرصه جامعه می‌گردد و در نتیجه از ناهنجاری‌های اجتماعی و حقوقی، کاسته می‌شود. به دلیل این وابستگی مسائل اخلاقی و تربیتی خانواده و اجتماع است که قرآن کریم روی مسئله رعایت حقوق والدین تأکید زیادی کرده است. علاوه بر قرآن، ائمه معصومین^(ع) که ترجمان وحی‌اند، نیز بر این امر تأکیدات فراوانی کرده‌اند. از جمله امام سجاد^(ع) در «صحیفه سجاده» بر اطاعت از پدر و مادر سفارش نموده است. چنانکه در دعای بیست و چهارم آن در مورد شناخت مقام والدین، درخواست پیمودن راه آن‌ها و بیان جایگاهشان چنین دعا می‌کند: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَآلِهِمْنِي عِلْمَ مَا يَجِبُ لَهُمَا عَلَى الْهَامَا؛ خداوند! بر محمد و آل او درود فرست و دانستن آنچه درباره والدین بر من واجب است، به من الهام کن». (فیض الاسلام، ۱۳۷۶: ۱۵۹) «علم مایجب» که در این دعا به کار رفته، عبارت است از اطاعت

کردن از هر آنچه پدر و مادر می خواهند، مگر شرک به خدا، ترک واجبات و انجام محرمات. (چهاردهی، ۱۳۷۹: ۲۳۵) بنابراین با توجه به اهمیت این مسئله، این نوشتار با روش توصیفی - تحلیلی، در پی واکاوی حقوق والدین برای نهادینه شدن این آموزه اخلاقی و معنوی قرآن کریم در خانواده و جامعه اسلامی است.

۱. لزوم شناخت مقام معنوی والدین

طبیعت انسانی به گونه ای است که ناخودآگاه و به صورت طبیعی، نیکی کننده در حق خود را دوست دارد و جایگاه او را ارج می نهد. والدین از برجسته ترین نیکی کنندگان در حق انسان هستند. به همین دلیل در تمام ادیان و حتی مکاتب بشری از جایگاه ویژه و لازم الاحترامی برخوردارند؛ اما اسلام برای آنان حساب ویژه باز کرده و سفارش های مخصوصی برای حفظ این جایگاه و احترام آنان دارد. لذا بر هرکسی لازم است که اگر بخواهد حق والدین را رعایت کند، اول باید جایگاه و مقام معنوی آنان را بشناسد تا نگاه عاطفی توأم با معرفت به این آموزه فطری و قرآنی داشته باشد.

۲. مصادیق حقوق والدین

منظور از حقوق والدین مجموعه حقوق عاطفی، رفتاری، معنوی و اخلاقی است که در پرتو آیات قرآن و ادعیه «صحیفه سجاده» بررسی می گردد:

۱-۲. دعا در حق والدین

یکی از مواردی که در قرآن خیلی مورد تأکید است، دعای فرزندان برای والدینشان در زمان حیات و ممات آنان است و حتی قرآن شیوه دعا کردن را هم یاد داده است؛ چنانکه می فرماید: «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ... يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ؛ پروردگارا! در روزی که حساب برپا می شود، من و پدر و مادرم و... را ببخش». (ابراهیم: ۴۱)

در آیه دیگری می فرماید: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ؛ پروردگارا من و پدر و مادرم و هر مؤمنی که در سرایم درآید و مردان و زنان با ایمان را بیامرز». (نوح: ۲۸)

اهمیت طلب آمرزش برای والدین تا آنجا است که امام سجاده^(ع) در یکی از

دعاهای خود، توصیف جامعی از موقعیت برجسته پدر و مادر، منزلت والا و حقوق آنان، ارائه نموده و چنین می‌فرماید:

اللَّهُمَّ لَا تُسْنِنِي ذِكْرَهُمَا فِي أَذْبَارِ صَلَوَاتِي، وَفِي إِنْئِي مِنْ آثَاءِ لَيْلِي، وَفِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِ نَهَارِي. اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَاعْفِرْ لِي بِدُعَائِي لَهُمَا، وَاعْفِرْ لَهُمَا بِبِرِّهِمَا بِي مَغْفِرَةً حَتْمًا، وَارْضَ عَنْهُمَا بِشَفَاعَتِي لَهُمَا رِضًى عَزْمًا، وَبَلِّغْهُمَا بِالْكَرَامَةِ مَوَاطِنَ السَّلَامَةِ؛ بارالها! پس از هر نماز من و در هر وقت دیگر از اوقات شب و در هر ساعت از ساعات روز، پدر و مادرم را از یاد من مبر. بارالها! درود فرست بر محمد و خاندانش و مرا به سبب دعایی که در حق والدینم می‌کنم، بیامرز و آن دورا به سبب نیکی و مهربانی که در حق من کرده‌اند، از مغفرت خویش بهره‌مند فرما و به شفاعت من از ایشان خشنود شو و نیک خشنود شو و آنان را گرمی دار و به جاهای امن و آسایش بهشت برسان. (آیتی، ۱۳۷۵: ۱۶۰)

نکته دیگری که از این آیات و دعاها استفاده می‌شود این است که در لزوم دعا برای والدین، فرقی بین زنده بودن و زنده نبودن آنان وجود ندارد و فرزندان موظفند که همیشه به درگاه پروردگار، برای آنان دعا و استغفار نمایند؛ چنانکه از امام صادق (ع) در مورد نیکی به پدر و مادر این گونه نقل شده است:

مَا يَمْنَعُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ أَنْ يَبْرَّ وَالِدَيْهِ حَيِّينَ وَ مَيِّتَيْنِ يُصَلِّيَ عَنْهُمَا وَيَتَصَدَّقَ عَنْهُمَا وَيَحُجَّ عَنْهُمَا وَيَصُومَ عَنْهُمَا فَيَكُونَ الَّذِي صَنَعَ لَهُمَا وَلَهُ مِثْلُ ذَلِكَ فَيَزِيدهُ اللَّهُ بِبِرِّهِ وَصَلَاتِهِ خَيْرًا كَثِيرًا؛ چه چیزی مانع می‌شود که فرزندان به پدر و مادر خود در دنیا و پس از مرگشان، نیکی نماید! از جانب آن‌ها نماز بخواند، صدقه دهد، حج بگذارد، روزه بگیرد و ثوابش را برای آنان قرار دهند و برای خود آنان هم ثوابی مثل آن است و خداوند در نیکی و نمازشان می‌افزاید و خیر کثیری عطا می‌نماید. (کلینی، ۱۴۰۷، ۲: ۱۵۹)

در روایت دیگری نیز آمده که شخصی از پیامبر (ص) خواست که او را نصیحت نماید. رسول خدا (ص) فرمودند:

...فَأَطِيعُهَا وَبِرَّهُمَا حَيِّينَ كَانَا أَوْ مَيِّتَيْنِ وَإِنْ أَمَرَكَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ أَهْلِكَ وَمَالِكَ فَافْعَلْ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنَ الْإِيمَانِ؛ تو را سفارش می‌کنم که از پدر و مادرت اطاعت کنی و به آنان در زمان حیات و بعد از مرگشان نیکی نمایی و اگر به تو دستور دادند که از مال و خانواده‌ات بگذری، دستور آنان را انجام بده؛ زیرا این جزئی از ایمان است. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۱۵۸)

علامه مجلسی در شرح این حدیث چنین آورده که فرزندان باید از طرق ذیل به

والدین خود نیکی نماید: «طلب مغفرت از خداوند برای پدر و مادر خود، پرداخت قرض‌های آنان، به‌جا آوردن قضای عبادت‌های آنان، دادن صدقه و انجام دادن کارهای نیک و اهدای ثواب آن برای آنان». (مجلسی، ۱۴۰۴، ۸: ۳۹۳)

۲-۲. تواضع در برابر والدین

قرآن کریم در این رابطه چنین می‌فرماید:

وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا؛ از سر مهربانی، بال فروتنی برای پدر و مادران بگستر و به درگاه پروردگار برای آنان چنین دعا کن: خداوند! آن دورا مورد رحمت خویش قرار بده؛ چنانچه مرا در کودکی پروردند. (اسرا: ۲۴)

با ژرف‌نگری در این آیه، این نکات به دست می‌آید: ۱. فرزندان در هر مقام و موقعیتی که باشند، باید نسبت به والدین خود متواضع باشند و کمالات خود را به رُخ آنان نکشند (وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ)؛ ۲. تواضع آنان در برابر پدر و مادر، باید از روی مهر و محبت باشد (وَ اخْفِضْ لَهُمَا... مِنَ الرَّحْمَةِ)؛ ۳. فرزندان علاوه بر این که موظفند نسبت به والدین خود متواضع باشند، وظیفه دارند که برای آنان از خداوند طلب رحمت نمایند (وَ اخْفِضْ... وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا)؛ دعای فرزندان در حق پدران و مادران مستجاب است و اگر چنین نمی‌بود خداوند به آن دستور نمی‌داد و نمی‌فرمود: «وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا...»؛ ۴. دعا برای پدر و مادر، دستور خداوند و نشانه شکرگزاری از آنان است (قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا...)؛ ۵. نکته دیگری که از این آیه می‌توان به دست آورد این است که در هنگام دعا از واژه «رَبِّ» غفلت نورزیم (قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا)؛ ۶. زحمات تربیتی پدر و مادر را رحمت الهی جبران می‌کند (رَبِّ ارْحَمْهُمَا... کَمَا رَبَّيَانِي) و گویا خداوند متعال به فرزندان می‌فرماید تو رحمت خود را دریغ مکن و از خدا نیز طلب کمک کن که ادای حق والدین از عهده تو خارج است؛ ۷. گذشته خود، مشکلات و تلخی‌های دوران کودکی و خردسالی را که بر پدر و مادر تحمیل شده است، از یاد نبرید (کَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا)؛ ۸. تربیت والدین باید بر اساس محبت نسبت به فرزندان باشد (ارْحَمْهُمَا کَمَا رَبَّيَانِي)؛ ۹. انسان باید قدردان مربیان خود باشد و از آنان تشکر نماید (ارْحَمْهُمَا کَمَا رَبَّيَانِي) (قرائتی، ۱۳۸۳، ۵: ۴۲)

عبارت «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» کنایه از مبالغه در تواضع و داشتن خضوع زبانی و عملی نسبت به پدر و مادر است؛ همانگونه که یک پرنده برای تحریک احساس و عاطفه جوجه‌هایش، بال‌های خود را می‌گستراند تا جوجه‌هایش را به آغوش خود دعوت کرده و آن‌ها را تغذیه نماید، انسان هم باید نهایت خضوع و تواضع خود را در برابر والدین به کار ببرد، در حق آنان دعا نماید و به درگار باری تعالی عرضه بدارد: خدایا همانگونه که آن‌ها را در دوران کودکی ام نسبت به من مهربان کردی تا با رحمت خود مرا پرورش داده و به سن جوانی رساندند، اکنون که آن‌ها در سنین کهولت هستند و بعد از وفات، آن‌ها را مورد لطف و رحمت خود قرار بده.

از این آیه بر می‌آید که دعای فرزند در حق پدر و مادر، در مظان اجابت است و توسط این ادب و تواضع، خود فرزند نیز از این دعا بهره‌مند می‌گردد. به همین جهت است که در کنار وعده‌های زیاد باری تعالی برای کسانی که نسبت به پدر و مادر خود نیکی می‌کنند، مسئله گشایش در کارها و فزونی رزق و روزی و طول عمر نیز از جمله نعمت‌هایی است که از طریق محبت و مهربانی به والدین حاصل می‌شود تا آنجا که رسول گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: «کسی که دوست دارد ورزی‌اش زیاد و عمرش طولانی گردد، باید نسبت به پدر و مادر خود نیکی نماید و صله رحم بجای آورد. (کنز العمال، ۴۷۵: ۱۶)

فرزندان اگر برای پدر و مادر خود دعا کنند، دعایشان مستجاب می‌شود؛ زیرا فرزند صالح، یکی از صدقات جاریه پس از فوت انسان است؛ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۹: ۱۷۱) یعنی همان‌طوری که آنان در زمان حیات برای پدر و مادر خود ثواب جمع می‌کنند، این ثواب پس از فوت آنان نیز ادامه خواهد داشت.

۲-۳. خوش رفتاری با والدین

در مکتب حیات بخش اسلام، بر احترام، احسان و نیک رفتاری تأکید فراوانی شده است؛ زیرا از این طریق افراد می‌توانند به تکامل فردی و اجتماعی خود برسند. در بین نیکی‌ها، خوش رفتاری با پدر و مادر از اهمیت دوچندانی برخوردار است. قرآن کریم نیز بارها، انسان را به رفتار نیکو با پدر و مادر امر کرده و خوش رفتاری و

نرم‌گویی با والدین، بهترین نوع ابراز محبت نسبت به آنان است. در یکی از آیاتی که نسبت به پدر و مادر بحث کرده، بلافاصله بعد از ذکر حق خدا، به بیان حق والدین مبادرت ورزیده و چنین می‌فرماید: «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا؛ از بنی اسرائیل چنین پیمان گرفتیم که اولاً جز خدا کسی را نپرستند و ثانیاً به پدر و مادر احسان نمایند» (بقره: ۸۳)

در آیه دیگری خطاب به عموم مسلمانان می‌فرماید: «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا؛ خدا را پرستید و با او چیزی را شریک قرار ندهید و به والدین خود احسان کنید». (نسا: ۳۶).

در آیه دیگری چنین می‌خوانیم: «قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا؛ بگویید آنچه را که خداوند برای شما حرام نموده، برای شما بخوانم و آن این است که اولاً به خدا شرک نورزید و ثانیاً به والدین خود نیکی نمایید». (انعام: ۱۵۱)

در چهارمین آیه آمده است: «وَقَضَىٰ رَبِّي أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا؛ حکم پروردگار تو این است که جز او را پرستش نکنید و به پدر و مادرتان احسان نمایید». (اسرا: ۲۳)

پنجمین مورد در سوره لقمان است که خداوند متعال می‌فرماید: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ؛ انسان را درباره والدینش سفارش نمودیم. مادرش دوران حمل او را با مشقت و سختی زیاد به پایان رساند و دوره شیرخوارگی او دو سال است. برای من و والدین خود سپاس‌گذار که بازگشت همه به سوی من است». (لقمان: ۱۴)

این آیات در بردارنده نکات مهم و دقیقی نسبت به مقام و جایگاه والدین است که به اختصار به آن پرداخته شد. امام زین العابدین^(ع) نیز چنین دعا می‌کند: «اللَّهُمَّ وَابْرَهُمَا بِرَّ الْأُمِّ الرَّءُوفِ؛ بارالها! توفیق عنایت فرما که با والدینم خوش رفتاری نمایم، همانند خوش رفتاری یک مادر مهربان». (فیض الاسلام، ۱۳۷۶: ۱۶۱)

در نزد والدین چیزی برتر و ارزشمندتر از مهربانی و نیکی فرزند در حق آنان نیست.

احسان فرزند نسبت به والدین، ادای حق و دینی است که بر گردن او است؛ اما با این حال، والدین از احسان فرزند نسبت به خود بسیار خرسند و شادمان می‌گردند؛ آنگونه که باغبان از محصولا باغ خود خشنود می‌شود. فرزند مهربان و نیکوکار از خشنودی والدین احساس می‌کند که دین خود را ادا کرده و از شادمانی آن دو، شادمان می‌گردد. (مغنیه، ۱۴۲۳: ۲۴۲)

در فراز دیگری از دعای شریف «صَحِیحْفَه سَجَادِیَه» چنین می‌خوانیم: «اللَّهُمَّ وَاعْظِفْ عَلَیْهِمَا قَلْبِی وَصَیْرِنِی بِهِمَا رَفِیقاً وَ عَلَیْهِمَا شَفِیقاً؛ بارالها! دلم را نسبت به والدینم مهربان گردان و مرا با آنان سازگار و بر آنان مهرورز گردان. (فیض الاسلام، ۱۳۷۶: ۱۶۱)

۴-۲. احترام به والدین

انسان در کنار انجام وظایف بندگی، می‌تواند با احترام گذاشتن به والدین خوشبختی خود را در مسیر زندگی، بیمه کند. والدین بهشت و جهنم اولادند؛ یعنی فرزندان می‌توانند در برخورد با والدین به نحوی رفتار کنند که در دنیا و آخرت، خوشبخت و سعادت‌مند باشند یا برعکس، خود را بدخت و بیچاره کنند. این اصل را هرگز نباید فراموش کرد و باید آن را سرلوحه و سرمشق زندگی خود قرارداد. فرزندان باید در هر شرایطی احترام پدر و مادر خود را حفظ کند و با آنان برخورد محترمانه داشته باشند؛ هرچند پدر و مادر در برخی اوقات در رفتار با اولاد خود اشتباه کنند. در قرآن کریم لزوم توجه و احترام به پدر و مادر بارها مطرح شده و در پنج جا احسان به پدر و مادر بلافاصله بعد از مسئله توحید آمده است که این امر جایگاه والای پدر و مادر را در نزد خداوند نشان می‌دهد. امام سجاد^(ع) نیز در فرازی از دعای ذیل عرضه می‌دارد: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِیْ أَهَابُهُمَا هَبِیَّةَ السُّلْطَانِ الْعُسُوفِ؛ بارالها! مرا چنان گردان که از والدینم بترسم، همانند ترسیدن از پادشاه ظالم و ستمکار. (مدنی شیرازی، ۱۴۰۹، ۴: ۳۷)

عظمت و شکوه والدین را تنها عارفان درمی‌یابند؛ چنانکه حضرت صدیقه طاهر^(س) می‌فرماید: «از شدت هیبت و عظمت پدر بزرگوارم، نمی‌توانم با او سخن بگویم». (مغنیه، ۱۴۲۳: ۲۴۱) حضرت صدیقه کبری^(س) در این کلام نورانی، متذکر این نکته

می شود که احترام به پدر و مادر ارزشمند است و از جایگاه والا و ویژه ای برخوردار است. لذا انسان باید به گونه ای احترام آنان را حفظ نماید که گویا در حضور پادشاه قرار داری و همانگونه که نزد آن پادشاه با احترام رفتار می کند و مراقب اعمال خود است، در حضور پدر و مادر نیز باید چنین باشد. (فیض السلام، ۱۳۷۶: ۱۶۱)

خدمت و احترام به پدر و مادر مورد تاکید قرآن و سنت است تا آنجا که خدمت کردن به خلق خدا باید از خدمت کردن به پدر و مادر آغاز گردد؛ اما نوع خدمت، بسیار اهمیت دارد. انجام دادن این عمل با ارزش، مشروط به شرایطی است که در ذیل بدان پرداخته می شود:

۱. خدمت به پدر و مادر باید با رغبت و تواضع زیادی صورت بگیرد؛ زیرا اظهار کم ترین ناراضایتی و اکراه در چهره یا عمل فرزند، سبب آزردن آن دو می گردد، به گونه ای که خود را سربار و باعث مشقت و رنج فرزند خود می پندارند. در نتیجه یا از خدمات او سرافکنده و شرمنده می گردند یا آزردن خاطر شده و دیگر از او کمک و خدمتی نمی خواهند.

۲. شرط دوم خدمت به پدر و مادر، بزرگ نشمردن خدمات خود است؛ چنانکه امام سجاد^(ع) به درگاه الهی عرضه می دارد: «أَسْتَكَثِّرُ بِهِمَا بِي وَإِنْ قَلَّ، وَ أَسْتَقِلَّ بِرِّي بِهِمَا وَإِنْ كَثُرَ»؛ (فیض الاسلام، ۱۳۷۶: ۱۶۱) پروردگارا! چنان کن که نیکی والدینم را در حق خود بسیار ببینم، هر چند که اندک باشد و نیکی خود را در حق آن دو اندک ببینم، هر چند که بسیار باشد. (ممدوحی، ۱۳۸۳، ۲: ۳۹۳)

مقصود از زیاد شمردن نیکی های والدین هر چند که کم باشد و بزرگ نشمردن نیکی های فرزندان نسبت به والدین، گرچه زیاد باشد، بزرگ شمردن نیکی های والدین است تا رغبت فرزند به اطاعت و محبت والدین فزونی یابد و در شکرگزاری از آن دو و به جا آوردن حقوق آنان کوتاهی ننماید و در زیاد نمودن نیکی به آن دو تلاش نماید، آنگاه آن را کم بشمرد و اکتفا نکند به کمی محبت و طاعت و نیکی، گرچه فی نفسه زیاد باشد (مدنی، ۱۴۰۹، ۴: ۶۱) برخی در شرح عبارت «أَسْتَكَثِّرُ بِهِمَا بِي وَ إِنْ قَلَّ وَ أَسْتَقِلَّ بِرِّي بِهِمَا وَإِنْ كَثُرَ» چنین می گوید:

منظور از این جمله این است نیکی فرزند در حق والدین، در چشم و دل او، اندک و کم جلوه نماید، هرچند فزون باشد و نیکی والدین در حق فرزند در چشم و دل فرزند، بزرگ، ارجمند و فزون آید، گرچند اندک و ناچیز باشد و این سخنان از سر فروتنی نیست، بلکه از روی ایمان و عظمت نفس، عزت و شعور پویا نسبت به مسئولیت تکلیف است. (مغنیه، ۱۴۲۳: ۲۴۲)

۵-۲. سپاس‌گزاری از والدین

سپاس از ولی نعمت، مبتنی بر عقلانیت و فطرت است که مورد تأکید خردورزان است. فطرت و عقل انسان حکم می‌کند که هرکسی نعمتی به ما رساند، لازم است که از او سپاس‌گزاری نماییم. این مطلب یکی از ادله مهم در بحث توحید است؛ زیرا لازم است از خالق این جهان و فراهم آورنده نعمت‌های بی‌شمارش تشکر نماییم. در تعدادی از آیات قرآن بلافاصله بعد از توحید، بحث شکرگزاری از والدین آمده است. بحث مبسوطی نسبت به جایگاه پدر و مادر در آیات سورة لقمان مطرح است و مهم‌ترین مباحث طرح شده در آن عبارتند از توجه به لطف پدر و مادر، شکرگزاری از آن دو، توجه ویژه به پدر و مادر سالمند و زیاد دلجویی و سر زدن از آنان.

خداوند در سورة لقمان (آیه ۱۴) بعد از یادآوری زحمات مادر، بلافاصله دستور به شکرگزاری از والدین می‌دهد و می‌فرماید: «أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ»؛ هم شکر مرا به جا بیاورید و هم شکر والدین را. شکر خدا را باید به جای آورد به دلیل این که خالق ما است، شکر والدین را نیز باید به جا آورد؛ زیرا ورود ما به زندگی دنیا توسط آن دو بوده و آنان واسطه فیض الهی درباره ما بوده‌اند و خداوند متعال برای کسی که واسطه فیض است، حرمت بزرگی قائل است.

شکر والدین به این معنا است که به آن دو احسان نمایید؛ چنانکه در قرآن می‌فرماید: «أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ» و در آیات دیگر می‌فرماید: «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا». پس شکرگزاری از خداوند، بندگی خدا است و شکرگزاری نسبت به خدمات و جایگاه والدین نیز احسان به آن‌ها محسوب می‌شود.

چنانکه رسول اکرم (ص) و ائمه طاهرین (ع) واسطه فیض هدایت برای ما است و قرآن

کریم جایگاه بسیار عظمایی را برای آنان در نظر گرفته، والدین نیز واسطه ورود ما به زندگی دنیا هستند. لذا قرآن از آن دو با عظمت یاد می‌کند. قرآن وقتی می‌فرماید شما انسان‌ها موظف به شکرگزاری از خداوند هستید، باید بدانیم که شکر خدا به نفع ما است و باعث فزونی نعمت بر ما می‌گردد، والدین نیز نعمت خدا برای ما هستند و اگر از آن‌ها تشکر کردیم، حکم شکرگزاری خداوند را دارد و موجب افاضه بیشتر نعمت‌های خداوند بر ما می‌شود. در پایان، آیه شریفه می‌فرماید: «إِلَى الْمَصِيرِ». این جمله تذکری است برای اینکه در رابطه خود با پدر و مادر خود مراقب باشیم. اگر خطایی کنید باید در پیشگاه خدا جوابگو باشید. بی‌حرمتی به والدین، عدم احسان به آن دو و مراعات نکردن حقوق آن‌ها، در پیشگاه خداوند مؤاخذه خواهد داشت. (میرباقری، ۱۳۹۷: ۲۵۶)

در آیه ۱۴ لقمان نکته ظریفی وجود دارد و آن این است که در پنج جا قرآن حق والدین را به حق خدا ملحق می‌کند. در چهار آیه با این مضمون آمده که خدا را عبادت کنید، به او شرک نورزید و به والدین خود احسان کنید. در پنجمین آیه؛ یعنی در سوره لقمان لحن آیه عوض می‌شود و می‌فرماید خدا را شکرگزاری کنید و والدین خود را هم شکرگزاری کنید. اگر این آیات را با هم مقایسه نمایم، این نکته به دست می‌آید که شکرگزاری خداوند به این است که او را بندگی کنیم و تسلیم اوامر او باشیم؛ اما شکر والدین به این معنا است که به آن‌ها احسان کنیم؛ چنانکه آیه به صراحت می‌فرماید: «أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ» و در آیات دیگر می‌فرماید: «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا». بنابراین سپاسگزاری از خداوند به بندگی نمودن خداوند است و سپاسگزاری نسبت به خدمات و جایگاه والدین احسان به آن‌ها است.

پس در آیه ۱۴ لقمان خداوند متعال دو دستور به ما داده است؛ دستور اول این است که شکر خدا را به جا آورید و دستور دوم این است که شکر والدین را به جا آورید. در اینجا دو نکته حائز اهمیت است. اولاً این که شکرگزاری امری فطری در وجود انسان است. اگر کسی به ما خدمتی کرد، فطرت، ما را وامی‌دارد تا از او سپاسگزاری کنیم و شکرگذار خدمت و نعمت او باشیم. در پیشگاه خداوند که بالاترین منعم نسبت به

ما است، قطعاً وظیفه ما جز شکر و بندگی نیست. روایات بسیاری در رابطه با شکر پروردگار بیان شده است و در بین آن برخی از روایات نیز در رابطه با تشکر از دیگران که خدمتی به ما کرده‌اند، آمده است. (میرباقری، ۱۳۹۷: ۲۵۴)

امام حسن مجتبی^(ع) است که فرمودند: «اللَّوْمُ أَنْ لَا تَشْكُرَ النِّعْمَةَ؛ از پستی انسان همین بس که شکر نعمت را به جا نیاورد». (مجلسی، ۱۴۰۸، ۷۵: ۱۰۵) امام رضا^(ع) می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعَمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ؛ کسی که شکرگزار نعمتی از مخلوق نباشد، شکرگزار نعمت خداوند هم نخواهد بود». (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۶: ۳۱۳)

حتّی در بعضی از روایات آمده که اگر می‌توانید خدمات دیگران را تلافی کنید. بر همین اساس، امام زین‌العابدین^(ع) برای والدین طلب خیر و برکت می‌کند و به درگاه باری تعالی چنین عرضه می‌دارد: «اللَّهُمَّ اشْكُرْ لَهُمَا تَرْبِيَّتِي، وَأَثْنُهُمَا عَلَى تَكْرِمَتِي، وَاحْفَظْ لَهُمَا مَا حَفِظْتَهُ مِنِّي فِي صَغَرِي؛ بارها! والدینم را به سبب پرورش من جزا ده و در گرامی داشتتم پاداش ده و آنچه در کودکی از من نگه‌داری نموده‌اند، برای آنان نگاه‌دار (فیض الاسلام، ۱۳۷۶: ۱۶۱)

امام سجاد^(ع) در این دعا بیان می‌کند که مرا توان پاداش دادن آنان نیست و تو آنان را در عوض تربیت من جزا بده. (مدرسی، ۱۳۷۹: ۳۷۶) خداوند را سپاسگزار است که کمی طاعت را به زیادی ثواب جزا می‌دهد (مدنی، ۱۴۰۹: ۶۳) یکی از اسم‌های خداوند متعال، شکور است که اعمال کم‌بندگان در نزد او بسیار است. بنابراین جزا را برای آن‌ها مضاعف می‌کند.

توجه به دوران سالمندی پدر و مادر در معارف دینی بسیار سفارش شده است؛ از جمله آیات ۲۳ - ۲۵ سوره اسرا که سفارش در مورد والدین در زمان پیری آن‌ها است.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذِّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا؛ پروردگار تو حکم کرده که جز او را نپرسید و به والدین خود احسان کنید. اگر در زمان زندگی شما پدر، مادر یا هر دوی آن‌ها، به سن پیری

رسیدند، دیگر به آن‌ها افّ مگو و آن‌ها را از خود مران و با آن‌ها محترمانه و کریمانه سخن بگو و بال خضوع را همراه با لطف و مهر برای آن‌ها پایین بیاور. برای آن‌ها دعا کن و بگو پروردگار من و والدینم را مورد لطف قرار بده و آن‌ها را به سوی رشد و کمال تربیت کن، چنانکه آنان مرا در کودکی با مهربانی، پرورش نمودند. (اسراء: ۲۳-۲۵)

وجه مشترک این دو آیه با سایر آیاتی که درباره پدر و مادر آمده، همان احسان نسبت به آن‌ها است؛ اما یک نکته خاصی وجود دارد که فقط در این آیه است و آن رفتار ما با پدر و مادر در زمان پیری است. هرچند ما همیشه باید با والدین برخورد محترمانه داشته باشیم، ولی آنان در کهن سالی از لحاظ جسمی و روحی شرایط خاصی پیدا می‌کنند. اینجاست که قرآن کریم فرمان ویژه‌ای در این آیه به فرزندان می‌دهد. (میرباقری، ۱۳۹۷: ۲۷۸)

۲-۶. پرهیز از کمترین واکنش منفی

قرآن کریم در این رابطه چنین می‌فرماید: «فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ؛ به والدین افّ مگو». (اسراء: ۲۳) در روایتی از امام صادق^(ع) آمده است: «اگر چیزی کمتر از افّ بود، قرآن همان را مطرح می‌کرد». در فارسی تعبیرهایی مثل «آخ، آه» یا به شکل عامیانه «هیش» را می‌توانیم مثال بزنیم. ممکن است گاهی فرزند خدمتی انجام بدهد، ولی والدین توجّه نمی‌کنند یا حتی ایرادی هم بگیرند، طبیعی است که انسان ناراحت می‌شود. در قرآن می‌فرماید در این صورت نکند عکس العمل بدی نشان بدهید؛ چراکه آن دو یک عمر برای شما زحمت کشیده‌اند. (میرباقری، ۱۳۹۷: ۲۷۸)

۲-۷. رها نکردن پدر و مادر

در ادامه آیه قبل خداوند می‌فرماید: «وَلَا تَنْهَرُھُما». این عبارت را دو گونه معنا کرده‌اند؛ گاهی گفته‌اند پرخاش نکن، فریاد نزن و بلند صحبت نکن. برخی ترجمه کرده‌اند که آن‌ها را از خود طرد نکن و این معنا در لغت نیز آمده است: «نَهَرَ السَّائِلَ»؛ یعنی سائل و درخواست کننده فقیر را از خود طرد کرد. «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ» (الضحی: ۱۰) و با سائل خشونت مکن و او را از خود مران. «وَلَا تَنْهَرُھُما»؛ یعنی والدین را از خود دور و طردشان مکن.

در این آیات به فرزندان سفارش می‌کند که وقتی والدین پیر شدند، مبدا در نگهداری از آن‌ها کوتاهی کنید یا این مسئولیت را به عهده دیگری بگذارید و بخواهید آن‌ها را از زندگی خود بیرون کنید؛ زیرا وجود والدین در زندگی فرزند برکت است. بدتر از همه این‌ها این است که آنان را در خانه سالمندان بگذارند. شاید گاهی ممکن است ضرورتی در این کار باشد؛ اما اگر چنین کاری رایج شود، قطعاً خلاف فرهنگ اسلامی و قرآنی است. والدین در سنّ پیری باید در کانون خانواده باشند، با فرزندان شان صحبت کنند و با نوه‌های خود خوش بگذرانند و زندگی برای آن‌ها شیرین باشد. پس مفهوم این قسمت از آیه این است که پدر و مادر را از خود دور نکنید، با آن‌ها برخورد بد نداشته باشید و در مجموع با آن‌ها به بدی سخن نگویند. (میرباقری، ۱۳۷۹: ۲۷۸)

۸-۲. برخورد کریمانه با والدین

قرآن کریم می‌فرماید: «وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا»؛ کریمانه با آن‌ها سخن بگویید. منظور این است که ممکن است والدین پیر شده باشند و فرهنگشان با فرهنگ زمان فرزند متفاوت شده و گاهی حرف‌هایشان برای فرزند ناخوشایند باشد. مبدا فرزند برخورد ناهنجاری با والدین کند که در شأن آن‌ها نیست. جوان‌ها بدانند که ممکن است والدین متفاوت از آن‌ها بیندیشند یا صحبت کنند؛ اما فرزندان باید کریمانه برخورد کنند. باید با پیری آن‌ها بسازند، چنانکه آن‌ها با کودکی فرزندان ساختند. (میرباقری، ۱۳۷۹: ۲۷۹)

بر این اساس امام زین‌العابدین^(ع) در فرازی از دعای ۲۴ صحیفه سجادیه از خداوند متعال درخواست می‌کند که ادب گفتار با پدر و مادر را نصیب او نماید: «اللَّهُمَّ خَفِّضْ لَهُمَا صَوْتِي، وَأَطِبْ لَهُمَا كَلَامِي، وَأَلِنْ لَهُمَا عَرِيكْتِي؛ پروردگارا! صدایم را در برابر ایشان آهسته و سخنم را خوشایند و خویم را نرم نما. (فیض الاسلام، ۱۳۷۶: ۱۶۱)

چنانکه بر فرزندان لازم است که هیبت و جلالت والدین را حفظ نمایند، لازم است که نسبت به خطاهای آن‌ها نیز صبر و بردباری کنند. بر همین اساس است

امام زین العابدین^(ع) می فرماید: «اللَّهُمَّ وَ مَا أَسْرَفَا عَلَىٰ فِيهِ مِنْ فِعْلٍ، فَقَدْ وَهَبْتُهُ لَهُمَا؛ بارالها! آنچه والدین درباره من بی جا رفتار کرده اند، من آن را به آنان بخشیدم».

اینجا سؤالی مطرح می شود که اگر پدر و مادر خطایی در مقابل فرزندانشان مرتکب شدند، واکنش فرزند چگونه باید باشد؟

بزرگ ترین خطایی که پدر و مادر می توانند انجام دهند آن است که فرزند خود را از راه توحید خارج و به کفر دعوت کنند. فرزند اگر معتقد به یگانگی خداوند متعال باشد، بر سر دوراهی سختی قرار گرفته است؛ از یک سمت، پابندی به اعتقادات خودش و از طرف دیگر، علاقه و محبت به پدر و مادر و اطاعت از آنها. این دعوا و نزاع درونی، او را به رنج و زحمت می اندازد. از یک سو می خواهد رسم بندگی و عبادت را به جا بیاورد که به طور قطع این کار موجب آزار و اذیت پدر و مادر می شود و از طرف دیگر، علاقه او به پدر و مادر خود ممکن است نگذارد که او خدا را عبادت نماید. فرزند وقتی که بر سر این دوراهی قرار می گیرد، خداوند متعال مسیر را برای او باز می کند و دستورالعملی می دهد و می فرماید: «إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوا أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوءًا قَدِيرًا؛ اگر نیکی ها را آشکار یا مخفی سازید و از بدی ها گذشت نمایید، خداوند بخشنده و توانا است. خداوند متعال با وجود این که قادر بر انتقام است، عفو و گذشت می کند».

(نسا: ۱۴۹)

انسان صالح و وارسته، کسی است که وقتی به او احسان می شود، تشکر می کند و در مقام شکرگزاری، سخنان خوب می گوید و اگر کسی به او بدی کند یا ستم روا بدارد، می بخشد و از آشکار و بلند گفتن سخنان زشت به وی صرف نظر می کند.

(طباطبایی، ۱۴۱۷، ۵: ۱۲۴)

وقتی پدر و مادر به فرزندان خود ظلم می کنند، آنان نباید مثل پدر و مادر خود در مقابل آنها موضع بگیرند و زور بگویند و ظلم کنند؛ چنانکه در نیایش امام سجاد^(ع) آمده است: «اللَّهُمَّ وَ مَا تَعَدَّيَا عَلَىٰ فِيهِ مِنْ قَوْلٍ أَوْ أَسْرَفَا عَلَىٰ فِيهِ مِنْ فِعْلٍ؛ بارالها! آنچه والدینم در گفتار با من تعدی نموده اند (سخنان ناروایی گفته اند) یا در کردار درباره من بی جا رفتار کرده اند، من آنان را بخشیدم».

(فیض الاسلام، ۱۳۷۹: ۱۳۷۹)

۱۶۲) پس واجب است که در مقابل احسان‌های بی‌بدیل والدین خاضعانه از برخی کوتاهی‌هایشان درگذرم و بدین‌سان اگر نتوانستم حقوق بسیار آنان را تدارک کنم، از تقصیرهای احتمالی که در حق من روا داشته‌اند، از خداوند برایشان طلب عفو کنم. (ممدوحی، ۱۳۸۳: ۴۰۴)

۳. آثار معنوی رعایت حقوق والدین

بر اساس روایاتی که درباره احترام و رعایت حقوق والدین وارد شده است، نیکی به والدین آثار دنیوی و اخروی فراوان دارد که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۳-۱. عبادت بودن نگاه محبت‌آمیز به والدین

بر اساس آنچه از روایات رسیده، نگاه کردن به چند چیز عبادت است؛ از جمله موارد ذیل: یکی نگاه کردن به قرآن و دیگری نگاه کردن به چهره مبارک امیر مؤمنان^(ع). مردی در کنار کعبه به ابوذر گفت: چرا به چهره علی^(ع) زیاد نگاه می‌کنی؟ ابوذر پاسخ داد که پیامبر خدا^(ص) فرمود: «نگاه کردن به روی مبارک علی^(ع) عبادت است. سومی نگاه کردن به والدین از روی محبت و رحمت، عبادت است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۴: ۲)

۳-۲. طولانی شدن عمر و زیاد شدن روزی

امام باقر^(ع) می‌فرماید: «کسی که می‌خواهد بر عمر خود بیفزاید و روزی خود را زیاد کند، پس به والدین خود نیکی کند». (همان، ۷۱: ۸۳)

در روایت دیگری نیز آمده است: «چه‌بسا گاهی از عمر انسان، سه سال باقی است؛ اما بر اثر احسان به والدین و صله رحم، خداوند عمر سه‌ساله او را به سی سال تبدیل کند و در مقابل، شخصی از عمرش سی سال باقی است؛ اما به دلیل قطع رحم و آزار و اذیت پدر و مادر، خداوند عمر او را به سه سال تبدیل می‌کند». (جزایری، ۱۴۲۹، ۳: ۸۵)

۳-۳. سیر عذاب اخروی

شخصی به امام صادق^(ع) عرض کرد: پدرم به حدی پیر و ناتوان شده که او را برای قضای حاجت، حمل می‌کنم و می‌برم. امام صادق^(ع) فرمود: «اگر قدرت داری،

[همچنان] خودت این کار را انجام بده و خودت در دهان او غذا بگذار تا این عمل، سپر آتش فردایت باشد و تو را به بهشت ببرد». (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۱: ۵۶)
از نیکی به پدر و مادر، به جهاد در راه اسلام، (مجیدی، ۱۳۸۵: ۲۳۵) بهترین خوبی‌ها، (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۴: ۸۴) مایه خشنودی خداوند، لذت زندگی، راحتی مرگ و بهترین اعمال بودن، تعبیر شده است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۱: ۸۰)

۴. آثار تربیتی رعایت حقوق والدین در جامعه

بخش کلانی از نوع مناسبات و رفتار اولاد با والدین، به نوع تربیت آنان توسط والدین در سنین تربیت‌پذیری برمی‌گردد. ما در این تحلیل کوتاه برآنیم که این سلسله اگر تحت آموزه‌های قرآنی و روایی، قطع نشود و هر نسلی، تربیت نسل بعدی را یک وظیفه بداند و آن را خوب اجرا کند، شکل‌گیری یک جامعه حق‌مدار و وظیفه‌شناس، حتمی است. همه افراد چنین جامعه‌ای از یک سو به حق‌مدارند و به حقوق دیگران احترام می‌گذارند، از سوی دیگر وظیفه‌شناس هستند و به وظایف خود عمل می‌کنند. بنابراین در چنین جامعه‌ای وجدان‌های اخلاقی بیدار، روحیه مسالمت‌آمیز زیستن قوی و احترام متقابل بین افراد رنگ فرهنگی به خود می‌گیرد یا به یک فرهنگ همگانی تبدیل می‌شود.

طبق این تحلیل رعایت حقوق والدین در خانه، روح حق‌مداری و احترام به بزرگ‌ترها را در باور جوانان و نسل نو، نهادینه می‌کند؛ یعنی منشأ این روحیه خانواده و احترام به حقوق والدین است. افراد این‌چنینی قطعاً در اجتماع نیز مفید و مؤثر هستند و در تقویت رفتار و تعاملات مبتنی بر فرهنگ قرآنی کمک می‌کنند و این همان آثار تربیتی رعایت حق والدین در جامعه است.

نتیجه‌گیری

خداوند تبارک و تعالی جایگاه ویژه‌ای برای پدر و مادر قرار داده و آنان با توجه به این مقام و منزلت، بزرگ‌ترین حق را بر گردن فرزندان دارند. برای اجرای این حقوق، در مرحله اول باید به شناخت مصادیق حقوق والدین اقدام کرد. در مرحله دوم باید

آنچه را شناخته‌ایم، در رفتارمان به کار بگیریم و به گونه‌ای عمل کنیم که خوش رفتاری و نرم‌خویی در تعاملات روزمره و خدمت‌رسانی به والدین آشکار شود. هم‌چنین در مقابل آن‌ها به طرز شایسته قرار بگیریم که نه تنها در حوزه گفتار، بلکه در عمل و رفتار، احترام والدین حفظ شود و در مقابل کنش‌ها و واکنش‌های رفتاری آن‌ها، هنجار خاصی انجام ندهیم. با والدین خود طوری صحبت کنیم که کوچک‌ترین بی‌احترامی متوجه آن‌ها نباشد و موجب آزرده‌گی خاطرشان نشود. نتیجه احترام و احسان به والدین از نظر معنوی، خیر دنیا و آخرت است؛ چراکه افزایش طول عمر و رزق دنیوی و رسیدن به قرب الهی از این طریق به دست می‌آید. از نظر اجتماعی هم فواید فراوان تربیتی دارد؛ زیرا روحیه حق‌مدار و احترام متقابل مبتنی بر فرهنگ قرآنی و روایی در افراد ایجاد و تقویت می‌شود و در نتیجه زمینه بسیاری از تنش‌ها و تضادهای اجتماعی از بین می‌رود.

فهرست منابع

قرآن کریم

صحیفه سجادیه

۱. امام زین العابدین^(ع)، علی بن الحسین، (۱۳۷۵)، *الصحیفه السجادیه*، (ترجمه آیتی)، چاپ دوم، تهران: بی نا.
۲. جزایری، نعمت الله، (۱۴۲۹ق)، *الانوار النعمانیه فی بیان معرفه النشاه*، بیروت: دارالقاری.
۳. چهاردهی، مدرسی، (۱۳۷۹) *شرح صحیفه سجادیه*، تهران: نشر مرتضوی.
۴. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسه آل البيت.
۵. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۴۱۷ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دفتر نشر اسلامی.
۶. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۷. فیض الاسلام، علی نقی، (۱۳۷۶)، *ترجمه و شرح صحیفه سجادیه*، چاپ دوم، تهران: نشر فیض الاسلام.
۸. قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس های از قرآن.
۹. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، *الکافی*، (تحقیق و تصحیح: علی اکبر غفاری)، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۰. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۱. مجیدی، غلام حسین، (۱۳۸۵)، *نهج الفصاحه*، قم: نشر انصاریان.
۱۲. مدنی شیرازی، سید علی خان بن احمد، (۱۴۰۹ق)، *ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین*، قم: دفتر نشر اسلامی.
۱۳. مغنیه، محمدجواد، (۱۴۲۳ق)، *فی ظلال الصحیفه السجادیه*، قم: ناشر دارالکتاب الاسلامی.
۱۴. ممدوحی کرمانشاهی، حسن، (۱۳۸۳)، *شهود و شناخت*، قم: بوستان کتاب.
۱۵. میرباقری، سید محمد مهدی، *دروس استاد میرباقری در سایت ایمانور*، موسسه نورالمجتبی.
۱۶. میرباقری، سید محسن، (۱۳۹۷)، *تفسیر اثری*، قم: دارالحديث.

